

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 98 1977

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

UTGIVEN MED UNDERSTÖD AV

HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

Lena Kåreland: *Gurli Linders barnbokskritik*. Bonniers. Sthlm 1977.

I dag pågår i Sverige en livlig debatt i tidningar och tidskrifter kring barn- och ungdomsläsning, dess funktion och betydelse. Det är en diskussion, som inte minst förs inom dagspressens recensionsverksamhet. Delvis är väl detta förhållande orsakat av att vi under de två-tre senaste decennierna fått en mer betydande barn- och ungdomslitteratur i Sverige än tidigare. Man kan därför lätt ledas att tro att barnbokskritik i någon medveten och engagerad betydelse inte existerat dessförinnan, ett antagande som självfallet är helt felaktigt.

Svensk barnbokskritik är barn av upplysningens tidevarv, då man hyste den uppfattningen att barn- och ungdomsläsning i första hand skulle medverka till att ge saklig information och utveckla goda seder, för att på så sätt »man efter hand lyfte barnens begrepp ifrån lägre och enklare föremål till ämnen av högre förnuft och en mera övertänt moral», för att citera Leopold. Dessa didaktiska och moraliska aspekter kompletterades snart med en och annan estetisk värdering av stil och berättarteknik. Under olika tidsperioder under 1800- och 1900-talen har aktuella rön och teorier inom pedagogik, psykologi och sociologi medfört att barnbokskritikerna uppmärksammat hur barns förmåga att tillgodogöra sig läst text skiftar under olika utvecklingsstadiet, hur barn och ungdom mottar och tolkar den information och de värderingar, som ligger i det litterära meddelandet, och hur skiftande läsarna från olika sociala miljöer är rustade att tillgodogöra sig barn- och ungdomsbokens berättartekniska gestaltning och språkliga dräkt. Detta har inneburit att utvecklingspsykologiska och inte minst litteratur- och språksociologiska synsätt alltmer integrerats i barnbokskritikens gängse normsystem.

Ett annat konkret exempel på hur den engagerade debatten kring barn- och ungdomsläsning har ökat under det senaste decenniet finner man i den nyetablerade forskningen kring dessa fenomen inom universiteten och Svenska barnboksintitutet. År 1966 började man ge de första universitetskurserna i barn- och ungdomslitteratur, och denna vår kan man på bred front presentera en rad värdefulla forskningsresultat: inte mindre än tre doktorsavhandlingar och två uppsatsantologier kring väsentliga teman. En sådan manifestation borde naturligt leda till en principiell diskussion kring den nuvarande svenska barnboksforskningens mål och medel. Den granskningen skall dock inte företas här i denna recension av Lena Kårelands avhandling om Gurli Linders barnbokskritik (Skrifter utgivna av Svenska barnboksintitutet nr 4). Boken har den förtjänsten att även utgöra ett bidrag till den ännu inte alltför omfattande forskningen kring svensk presshistoria.

Ett metodiskt studium av svensk barnbokskritik är en väsentlig forskningsuppgift, eftersom det kan ge oss förutsättningar att kartlägga en viss historisk epoks regelsystem kring så vitala områden som dess syn på barn, dess allmänna bildningssyn men också dess målsättning med bl.a. litteraturundervisningen inom skolan. Till sist, men inte minst, ger studiet inblickar i en epoks uppfattning om litteraturen som förmedlare av estetiska, sociala och existentiella upplevelser, samt dess teoribildning om hur läsupplevelser berikar barns egen relativt begränsade livserfarenhet. På så sätt ger den kunskap om de historiska förutsättningarna för den debatt, som förs i dag kring barn- och ungdomsläsning.

Lena Kårelands målsättning med sin undersökning har varit att med hjälp av ett monografiskt studium av en bestämd barnbokskritikers insats ge inblick i den svenska debatten kring barn- och ungdomsläsning under de tre första decennierna av detta sekel. Gurli Linder verkade som i stort sett enväldig kritiker av inhemsk och översatt barn- och ungdomslitteratur i Dagens Nyheter 1900-1933. Två gånger - 1902 och 1916 - kom hon dessutom att i bokform presentera en mera övergripande och djupgående analys av sin syn på de delfaktorer, som var inbegripna i barn- och ungdomsläsning.

Valet av Gurli Linders barnbokskritik är därför välmotiverat, eftersom Lena Kåreland dessutom kan göra sannolikt att barnbokskritik i mer modern bemärkelse fick en mer etablerad status inom den litterära institutionen i Sverige just under 1880-1890-talen. Det är en vital period i den svenska litteraturens historia över huvud taget, eftersom den präglades av en livlig och medveten debatt om litteraturens estetiska egenart och sociala funktion. Gurli Linder upplevde denna litterära debatt under sin mest formbara period, och hennes kritiska verksamhet kom också livet ut att präglas i mycket hög grad av dessa värderingar.

De första decennierna av 1900-talet brukar ofta i svensk historia betecknas som det demokratiska genombrottet, ett dynamiskt skeende, som inte varit utan inverkan även på motivval och tendens i barn- och ungdomsboken samt gett den en bredare social förankring. Ideal hade det därför varit om analysen av periodens debatt kunnat vidgas till att samtidigt omfatta två andra framträdande barnbokskritiker - Marie Louise Gagner och Jeanna Oterdahl. Som forskningsuppgift för en modern doktorsexamen hade en dylik uppgift dock varit för omfattande. Det är därför naturligt att Lena Kåreland begränsat sig till att ge en kortfattad skiss av barnbokskritiken under 1800-talet, ange vissa idéhistoriska och biografiska förutsättningar för Gurli Linders barnbokskritik samt främst koncentrerat sig till ett närtudium av hennes före-

ställningar kring »våra barns fria läsning», som de explicit finns belagda i de två teoretiska studierna samt »bedömningsgrunderna i hennes recensioner».

Det har blivit en omfattande bok, som på flera väsentliga punkter ger oss ny intressant kunskap. Lena Kåreland har dessutom på ett förtjänstfullt sätt gett en komplett förteckning av alla recensioner, som Gurli Linder publicerade i Dagens Nyheter, och även i övrigt gett rikhaltiga bibliografiska uppgifter kring hennes journalistiska verksamhet i en rad andra tidningar och tidskrifter.

Vad man saknar i Lena Kårelands avhandling är först och främst en generell diskussion av hur hon vill bestämma barnbokskritikens plats och funktion inom den litterära institutionen i Sverige vid den berörda tidpunkten. En pionjärsats som den som Lena Kåreland har tagit itu med, hade krävt att hon i ett inledande kapitel hade gett en sådan totalbild. Inför sig själv och läsaren borde hon fastställt alla de delfaktorer, som bestämmer och påverkar barnbokskritikens utformning vid en speciell historisk tidpunkt, samt vilka effekter den i sin tur har på författarnas intentioner, förlagens policy, olika kategorier av läsare osv. Först då blir den metodiska genomarbetningen helt klar och entydig. Nu har Lena Kåreland tangerat en del frågeställningar men förbisett en del, och framför allt har hon inte måktat ange samspelet mellan de olika delfaktorerna i tillräcklig utsträckning. En övergripande teori eller generell beskrivningsmodell kunde dessutom ha gett den löpande argumenteringen en skarpare precisering som hade lett till en klarare resultsredovisning. Lena Kårelands framställning blir ofta istället väl atomistisk och faktsamlade för att kunna ange komplexiteten i det historiska skeendet hon vill rekonstruera.

Denna brist på teoretisk systematisering och överblickbarhet har haft konsekvenser för kompositionens uppläggning. Lena Kåreland har valt att dela upp sin framställning i sex kapitel, där man irrationellt kastas fram och tillbaka i stoffet och från den ena frågeställningen till den andra. Detta har lett till en rad onödiga upprepningar. Behandlingen av vissa frågeställningar pytsas ut på en rad skiftande ställen i avhandlingen. Det flagrantaste exemplet är den ständigt pyrande diskussionen kring det inflytande Heinrich Wohlgast har övat på Gurli Linder. Hans namn gasterar mer än vällovligt ofta i texten. En koncentration till ett eller ett par ställen hade här varit nödvändigt. För min del skulle jag velat ha sett en uppläggning som efter det ovan efterlysta metodiska kapitlet skulle ha tagit upp en diskussion kring den teoribildning kring barn- och ungdomsläsning i tidskriftsartiklar och pamfletter som fanns före Gurli Linders egen verksamhet i Sverige, kompletterat med den litteratursyn som kommer till uttryck i skolans läro-

planer och dess praktiskt genomförda litteraturstudium. Denna aspekt är nu uppdelad på kapitel I och III. På samma sätt borde den diskussion, som Kåreland för kring framväxten och omfånget av barnbokskritik i pressen under 1800-talet, som genomförs i kapitel I, ha förts samman med den information som Kåreland lämnar om de yttre förhållanden på Dagens Nyheter under den period Gurli Linder verkade vid tidningen, som nu är förlagda till kapitel V. Dessa två nybildade kapitel hade då naturligt svarat mot de två existerande kapitlen IV och V. Det senare kapitlet behandlar recensionsanalysen och griper tillbaka på barnbokskritikens förutsättningar i pressen. Det förra behandlar Gurli Linders egen framställning av teoribildningen kring barn- och ungdomsläsning såsom denna genomförts i de två debattböckerna från 1902 och 1916 samt i ytterligare en del principiellt viktiga debattartiklar. Hit borde också ha förts det avsnitt i kapitel V, som behandlar hennes inlägg kring Nick-Carter- och smutslitteraturen, något som också i första hand har en principiell karaktär. På så sätt kunde författarinnan först genomfört analysen av den övergripande teoribildningen och dess idétradition och regelsystem för att därefter naturligt gå över till att undersöka hur konsekvent och hur utbrett tillämpningen av dessa värdenormer sker i den konkreta recensionsverksamheten. Det andra kapitlet – *Gurli Linder – liv och verksamhet* – syns mig däremot ha kunnat slopas i sin nuvarande form. De många additativt uppräddade biografiska och bibliografiska notiserna kunde i allt väsentligt förts till notapparaten medan själva kärnan – analysen av Gurli Linders relation till idéströmningarna under 80- och 90-talen borde ha utgjort den naturliga bakgrundsteckningen till hennes teoribildning.

För att något konkretisera den generella kritiken angående en övergripande förklaringsmodell, låt oss ta ett exempel. Grundsynen hos en medveten barnbokskritiker befinner sig alltid i en intim interaktion till samtidens generella pedagogiska debatt och även till den existerande verksamhet, som bedrivs inom den då aktuella skolan. Det gäller självfallet i första hand dess litteratursyn såsom den framträder i dess förmåga att i undervisningen ge stimulans till läsförståelse, läsupplevelser och därmed också till att etablera läsvanor hos eleverna. Skolan ger grundförutsättningarna för den status, som litteratur och litteraturläsning ideologiskt anses äga i ett samhälle genom den betydelse, den funktion och det omfång, som litteraturstudiet tillerkänns inom skolans arbete. Därför är de värderingar som kommer till uttryck implicit och explicit i skolans läroplaner vid en viss tidpunkt, de maktthavandes styrmekanismer för att skapa ett ideologiskt klimat kring olika fenomen – i detta fall litteratur. I det avseendet har skolan

under profanare perioder till stora delar övertagit den opinionsbildande funktion, som kyrkan en gång ägde, under t. ex. medeltiden och ortodoxins tidevarv. Självfallet accepterar eller oftare polemiserar barnbokskritikern mot skolans syn på barns och ungdoms läsning och de effekter som dessa uppnår.

När Lena Kåreland därför t. ex. pekar på vissa reformpedagogiska idéer, som var aktuella vid sekelskiftet i Tyskland och i Sverige och dess betydelse för Gurli Linders uppfattning av barn- och ungdomsläsning räcker inte detta idéhistoriska perspektiv. Detta faktum borde ha satts in i en större pedagogikhistorisk analys, som framför allt hade belyst de successiva förskjutningarna inom målsättningen för den svenska skolans litteraturstudium under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Då ges det möjlighet till att diskutera mot vilka företeelser inom skolan, som Linder riktar sin kritik med utgångspunkt från de reformpedagogiska idéerna. I sin avhandling »*Svenska språket och litteraturen. Studier över modersmålsundervisningen i högre skolor*», som tyvärr inte finns med i avhandlingens litteraturförteckning, framhåller Karin Tarschys att vid mitten av 1800-talet betraktades modersmålet ännu, som ett språkligt ämne främst av färdighetskaraktär. Efter hand erövrade emellertid litteraturläsningen och – framför allt litteraturhistorien på högstadiet – alltmera utrymme. I de anvisningar och råd som 1865 utgavs till läroverksstadgan av 1859 krävdes att vid litteraturläsning »uppmärksamhet fästes på grundtanken i det lästa, genomförandet av densamma, användandet av bilder etc.». Även om läsningen på lågstadiet tydligen länge förblev oupplösligt förbunden med olika metodiska övningar kom t. ex. Henrik Schück att redan 1877 lägga stor vikt vid litteraturläsningen som en möjlighet till elevernas upplevelser av t. ex. nationella värden. Litteraturstudiet bör enligt Schück »öppna ynglingens blick för det svenska folkets egenomliga lynne, så vid det uppenbarar sig i språkliga minnesmärken». För läsning på lågstadiet föreslår han därför »asaverldens guda- och hjertesagor» samt »medeltidens riddarvisor och folksånger». Helt i linje med detta program arbetade Schück när han 1893–94 utgav Sveriges medeltida sagor för barn samt år 1900 publicerade en volym Medeltidssagor med även internationellt stoff som nr 6 i Barnbibliotekets saga.

Samtidigt som målsättningarna förändrades så att man försökte reducera de formella övningarna till förmån för litteraturläsning och litteraturförståelse skapades läromedel, som kunde ge de pedagogiska förutsättningarna för detta mer allsidiga litteraturstudium. Under 1860-talet utarbetades folkskolans läsebok under ecklesiastikminister F. F. Carlssons direkta överinseende och med insat-

ser av en rad goda pedagoger främst då Arthur Hazelius. Denne kom dessutom att själv publicera en egen läsebok Fosterländsk läsning, som visserligen inte nådde samma spridning men som fick betydelse eftersom den ville i första hand se litteraturläsningen som ett medel att utveckla barns fantasi- och känsloliv. Folkskolans läsebok omfattade 564 sidor och gavs ut i en upplaga av 25 000 exemplar och kunde erhållas genom folkskolan inbunden till ett pris av 75 öre. Karin Tarschys anger därför dess stora betydelse sålunda »Folkskolans läsebok befodrar – trots allt klander den senare får uppbära – själva läsvanorna hos Sveriges folk och är också för den högre skolan av utomordentlig betydelse såsom utgångspunkt för genomförd metodisk läsning».

Som sagt kritiken av läroboken lät inte vänta på sig. Ellen Key kallade den en gång för en »nationalolycka». Den mest bärkraftiga kritiken riktade kanske Anna Sandström 1882 under pseudonymen Uffe mot den och formalismen i hela språkundervisningen. Hon ville införa litteratur som gav näring åt känsla och fantasi. »Läroboks- och katederspråket måste förenklas så att barnen inrikas på innehållet» framhöll hon och tillägger »När de läsa om Gustaf Vasa 'den store konung' 'Fäderneslandets befriare' och 'den vördade landsfadern' tro de att de ha att göra med flera personer; de bildade tala redan i hvardagslag ett språk, hvilket såväl för barnen som för allmogen är föga begripligare än ett utländskt tungomål och lärarna bygga därigenom 'en oöverstiglig skiljemur' mellan sig och barnen». Redan vid detta tillfälle har Anna Sandström alltså klart formulerat vad skolans klassspråk får för konsekvenser för läsförståelse och därmed läsupplevelser och läsvanor.

I den av Anna Sandström startade pedagogiska tidskriften Verdandi följde den alltid stridsglada Ellen Key 1884 upp angreppet mot läsebokens uppläggning. Hon menar att urvalet är plottrigt och de enskilda styckena äger en för abstrakt karaktär. Under parollen »Böckerna mot läseböckerna» ställer hon upp som ideal läsning av Topelius och Andersens sagor och Runebergs Fänrik Stål, därför att det ger som hon uttrycker det – »en inre enhet» och på så sätt kan ge sina läsare »djupa klara, fortvarande intryck». Den här angivna trenden inom skolan och i debatten kring dess litteraturstudium mot en större betoning av läsningens betydelse för att utveckla individens känslor-, vilje- och fantasiliv genom läsupplevelser går sedan vidare och manifesterar sig under det tidiga 1900-talet bl. a. i det för den tiden progressiva program för svenskundervisningen som antogs 1912 då modersmållärarnas förening instiftades.

Det är inom denna pågående pedagogiska debatt man skall placera in två fenomen som Kåreland tar upp relativt separat. Det var säkerligen

ingen tillfällighet att Aulin och Humble, som utgör väsentligaste namnen i den räckta av teoretiker i Sverige som principiellt behandlar barn- och ungdomsläsning under 1800-talet och som Kåreland behandlar i kapitel I, gjorde sina inlägg i den debatten på 1860-talet. Det skedde i två artiklar i den nystartade *Pedagogisk tidskrift* 1865 respektive 1870. Som vi sett sker det vid en tidpunkt då litteraturläsningen i skolan reformeras och ställs under debatt. I denna traditionsräcka bör också debatten kring reformpedagogiken, estetisk fosteran och folkbildning ställas in som Kåreland punktuellt belyser med en del skrifter från sekelskiftet. Då hade man klart kunnat följa hur de där framförda teorierna och värderingarna kring barn- och ungdomsläsning var integrerad i den allmänna pedagogikdebatten som inte minst under 80-talet blev ett uttryck för de olika emancipatoriska strävanden, som utmärkte idédebatten under detta decennium. Detta har ingående kartlagts och analyserats i Gunnar Richardssons intressanta avhandling *»Kulturkamp och klasskamp. Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet»*. Många av de resultat som hans forskning medfört skulle varit mycket väsentliga att inarbeta i Kårelands framställning eftersom 80-talet utan tvekan får anses vara den period i Gurli Linders liv som mest präglat hennes kultur och utbildningssyn.

Inte minst hade Kåreland då fått ett riktigare perspektiv på folkbildningens fenomen. Hon skildrar den nu mest som ett fenomen runt sekelskiftet och kring vilket det rådde en relativ enighet. »Omkring sekelskiftet diskuterades flitigt vad det innebar att vara 'bildad' och det fanns en stark ambition bland intellektuella att förmedla bildning till alla samhällsgrupper», skriver Kåreland. Men längre fram ägnas rätt oförmedlat två stycken åt en framställning av Stockholms arbetarinstitut grundat 1880 av Anton Nyström. Författarinnan gör i det sammanhanget sin enda inskränkning. »Många inom arbetarklassen såg dock på folkbildningen med misstro eller likgiltighet och ansåg den inte tillräckligt klassmedveten.» Som Richardsson visat var det främst August Palm, som förde fram de aspekterna på 80-talet, men han har också kunnat klarlägga att hela folkbildningsverksamheten var en mycket kontroversiell fråga som under de sista decennierna av 1800-talet splittrade nationen i sedvanliga politiska gruppbildningar. Ellen Keys, Fritjuv Bergs, Hans Larsons liksom Gurli Linders egna skrifter är sena inlägg i den debatt som skulle medverka till det demokratiska genombrottet men de måste ses i ett mycket längre tidsperspektiv och ställas in i mer dialektiska sammanhang än avhandlingsförfattarinnan gjort. Ty denna fråga var inte så enkel, som en gång Anton Nyström hade trott, då han 1880 slungade ut parollerna »Vi skola sätta

böcker i händerna på folket, och önska se våra arbetarbröder fylla sina hjärnor med kunskap och ädla tankar för att därmed ernå sina rättigheter och bli mäktiga att fylla sina plikter». Gurli Linders anknytning till kulturkampen under de sista decennierna under 1800-talet är desto viktigare som författarinnan själv i sin sammanfattning skriver »Gurli Linders kritik pendlar mellan nittiotalsbetonade åsikter och tankar som har sin rot i åttiotalet».

I det meningsfullaste avsnittet i kapitel II försöker också författarinnan att ge några aspekter på hur »upplevelser och erfarenheter från denna tid (=80-talet) formade hennes livsinställning» och i vilket avseende dessa »på många sätt blev avgörande för hennes uppfattning i olika frågor». Man förvånar sig då över att behandlingen av denna fundamentala fråga endast ägnats knappt två sidor i avhandlingen medan t.ex. Wohlgastinflytandet ägnats flera tiotal sidor. 80-talet är inte bara ett mycket viktigt årtionde i svensk litteraturhistoria, som ägnats en stor uppmärksamhet av forskningen. Även den allmänna kulturdebatten vittnar om att decenniet i många fler avseenden utgjorde ett märkligt brytningskede i svenskt samhälls- och kulturliv. Inte minst Richardssons forskning skulle även här ha gett författarinnan möjligheter att sätta in Gurli Linders situation i ett meningsfullt sammanhang. Hon har själv vid flera tillfällen av sitt liv ingående diskuterat sin minnesbild av 80-talet i större artiklar, varför källmaterialet i detta avseende flyter rikt. Hennes bekännelse till 80-talets sociala radikalism och emancipatoriska idéer står dock ibland ganska oförmedlade vid sidan av en rad klart borgerliga åsikter både i sociala och estetiska frågor.

Den viktigt biografiska faktor, som därvid syns mig spelat en avgörande roll är Gurli Linders långvariga och intima relation till polarforskaren S. A. Andrée. Lena Kåreland har själv lämnat utförliga bibliografiska notiser om hur många gånger G. L. tecknat hans porträtt och anser också att Linders uppskattning av honom påverkat »hennes syn på hjälten och det heroiska». Hon har dessutom med en generell hänvisning till den bevarade brevsamlingen till Andrée och Linders dagboksanteckningar på 30-talet angett att »S. A. Andrée var Gurli Linders stora kärlek». I ett bikt-brev som jag funnit i Nathan Söderblomska samlingen i UUB skriver Gurli Linder 24/9 1930 mer öppenhjärtigt än på andra ställen vad denna vänskap betydde för hennes egen utveckling. Det skedde i samband med att de återfunna kvarlevorna av Andrée-expeditionen fördes till Sverige och Nathan Söderblom skulle förrätta den högtidliga begravningen. »Det är nämligen så», skriver Gurli Linder, »att jag de åtta sista åren av August Andréés liv var en av hans ytterst få förtrodda vänner. (Umgicks vän-

skapligt gjorde han med många men det är ju en helt annan sak.) I timal kunde han ge mig del av sina åsikter över snart sagt alla mänskliga förhållanden. All hans ståndpunkt var i allmänhet den för den tiden ytterst radikala. Hans utslutande naturvetenskapliga inställning – tillsammans med denna radikalism – gjorde honom i religiöst avseende till ren ateist.» Längre fram i brevet talar hon också om Andrées »starka sociala patos». Det syns mig ha varit en viktig uppgift för Kåreland att närmare analysera hur denna bild, Gurli Linder här ger av Andrées anknytning till åttioalets emancipatoriska idéer, varit förutsättningen för att man hos henne kan finna radikala värderingar rätt oförmedlade vid sidan av bornerade eller konventionella borgerliga uppfattningar, hämtade ifrån den miljö ur vilken hon utgått och i vilken hon sedan mest rörde sig.

Pekar man på nödvändigheten att ställa in Gurli Linders verksamhet som barnbokskritiker i ett allmänt pedagogiskt sammanhang kan man på ett likartat sätt hävda att Kåreland borde ha gett en mera allsidig analys av den journalistiska situation inom vilken Gurli Linder verkade. Hon ger visserligen information om hur barnbokskritiken blir en fast institution inom tidningarnas kultursidor under 90-talet och diskuterar om lönesättning och den status som tillerkändes en barnbokskritiker. Däremot ger Kåreland ingen analys av de speciella förhållanden som rådde inom Dagens Nyheter, hur dess kulturbevakning var upplagd i allmänhet, vilka principer som var vägledande för det redaktionella arbetet och vilken omfattning tidningens läsekrets hade eller vilken social skiktning den ägde. Frågor som: »Vilken läsekrets nådde Gurli Linder med sin barnbokskritik?» diskuteras därför inte.

I det sammanhanget borde också ha beaktats den förändring i den sociala skiktning som sker inom barn- och ungdomsbokens egen läsekrets i och med de nya sociala förutsättningar som inträder med det demokratiska genombrottet. Detta i sin tur påverkar också barn- och ungdomsbokens tema, motiv och form. Hur mycket av dessa tendenser ifråga om barn- och ungdomsboken och dess läsekrets sammansättning var Gurli Linders medveten om i sin kritikergärning och i vilken utsträckning var hon själv villig att aktivt delta i att påskynda processen genom sin kritiska insats.

Dessa frågor skulle ha varit viktiga att ställa och fått närmare besvarade. När det gäller den allmänna utvecklingen av kulturbevakningen i svensk press borde Kåreland inarbetat de synnerligen intressanta resultat som Sven Nilsson framlagt i sin avhandling »*Det offentliga samtalet. Storstadspresens som medium för kultuinformation och kulturdebatt*». När det gäller det speciella förhållande som rådde på Dagens Nyheter under den aktuella perioden

kan Leif Kihlbergs arbete *Dagens Nyheter och demokratiens genombrott I-II* på ett likartat sätt ge intresseväckande bakgrundsmaterial.

Kapitel IV »Barnbokskritikerns teori» och kapitel VI »Recensionsanalys» utgör avhandlingens grundstomme både omfångsmässigt och kvalitativt. Det är i dessa bägge avdelningar som författarinnan kan göra sina självständigaste och intressantaste observationer. Målmedvetet och ambitiöst har Kåreland gått igenom och systematiserat ett omfattande och brokigt recensionsmaterial. På ett elegant sätt kan den analysen avrundas med en slutsummering, där Gurli Linders kritikerprofil tecknas med viss pregnans och där Kåreland fördelar skuggor och dagar på ett oftast nyanserat sätt. Den tidigare framförda kritiken har försökt visa att författarinnan dock kunnat ställa än mer preciserade och komplexa frågor till materialet ifall det mera energiskt och målmedvetet satts in i sitt tidsammanhang.

I ett avseende anser jag Kåreland inte gör Gurli Linders kritikergärning full rättvisa i slutkaraktäristiken. »Men vad det är som hon (G. L.) ytterst hyllar eller kritiserar kommer man sällan åt. Gurli Linder är överhuvudtaget och ofta oprecis och vag i sin kritik.» Den svaghet som Kåreland här velat ange speglar tydligen hennes egna problem under forskningens gång. Till viss del är det dock en felsyn, Gurli Linders medvetenhet om de kritiska medlen och sina egna värderingsnormer kan tydligare avläsas ifall man ihärdigare återfört värderingskriterier eller attityder som återfinns i recensionerna på den övergripande teoridebatt, som Gurli Linder hela tiden redovisar i sina mer principiella artiklar och debattböcker. Genom en allsidigare jämförelse mellan hennes recensionskriterier och den successiva pedagogiska diskussionen och i viss utsträckning också den allmänna kulturdebatten än den Kåreland gör kunde man dessutom ha fått fram värderingar inom Gurli Linders normsystem som endast implicit kommer till uttryck i texten. Lena Kåreland har kanske i sin analys i alltför hög grad stannat vid vad som direkt utsågs i texten.

Dock skall det visst villigt erkännas det existerar motsägelser och vagheter i Gurli Linders litteratursyn. I oktober 1905 går Gurli Linder i polemik mot en artikel av K. G. Ossian-Nilsson och skriver om »Litteratur och sociala intressen». Hon prioriterar där en individualistisk psykologisk gestaltning och en idealistisk litteratursyn. »Låt därför litteratur vara litteratur! En författare som lämpar sin teknik och hämtar sitt motiv från t. ex. en Student- och arbetardiskussion i någon 'lifsfråga' kan möjligen åstadkomma en förträfflig tendensskrift men litteratur skapar han icke därmed.» Hon menar därför Ossian-Nilssons kritik är symptomatisk »i en tid inom hvilken det blivit modernt

att betrakta alla företeelser så godt som uteslutande ur de 'sociala intressena och särskildt folkbildningens synpunkt'. Med nostalgiskt engagemang talar hon däremot 1909 om »åttioitalisternas sociala omskapningsarbete för att radikalt förändra landets utseende. De nytkomna böckerna diskuterades med en grundlighet som är vår tid främmande. Boken för dagen rörde sig ju i regel om något af de missförhållanden som ungdomen brann af ifver att komma inpå lifvet ...». Denna grundläggande spänning med dess förankring i ootalets debatt kring 80- och 90-talens litteratursyn borde kanske ha fått en grundligare utredning i Kårelands undersökning.

Lena Kåreland har valt att centrera sin analys av recensionsmaterialet kring olika genre, motiv och värderingsnormer. Den struktureringen får anses vara meningsfull även om hon borde ha iakttagit en striktare kronologisk uppläggning inom varje avsnitt. Nu kastas läsaren ofta i hennes argumentering från signifikativa citat från t. ex. 1903, 1929 och 1913 för att till sist hamna i ett från 1922. Därigenom syns mig att författarinnan kommit att övertvärdera den iakttagelsen att »Gurli Linder är ganska statisk i sin barnboksbedömning».

Än mer markant blir denna felsyn då man går över till Kapitel IV, som berör Gurli Linders principiella uttalanden. Kåreland har valt att genomföra diskussionen så att hon först behandlar skriften från 1902 samt den debatt pamfletten genast utlöste i pressen. Sedan skriften från 1916 och dess kritikermottagande samt därefter att sammanfattningsvis diskutera Humble och Wohlgestinflytandet samt ge några exempel på uttalanden om distribution och försäljning av barnböcker. I större utsträckning än vad som sker i avhandlingen skulle jag velat ha sett att samtliga artiklar, som äger genomförda teoretiska ställningstaganden – från den första om »våra barns nöjesläsning» i Svenska Dagbladet från 1897 fram till hennes inlägg i en radiodebatt i november 1933 kring »barnboken förr och nu» – hade behandlats i en kronologisk följd. Då hade vissa successiva attitydförskjutningar och inmutningar av nya intresseområden framträtt med större pregnans. Tecknar man den teoretiska utvecklingsgången hos Gurli Linder på det sättet blir de två debattböckerna endast två mera preciserade och utförliga lägesbeskrivningar i en stort sett hela tiden pågående tankeprocess. Denna tycks ha utlösts av det pedagogiska intresse som Gurli Linder tillägnat sig under sin lärarinneutbildning samt under en engagerad orientering inom åttioalets emancipatoriska idéer.

Lena Kåreland belägger visserligen en förskjutning i Linders teoretiska grundsyn genom att mycket utförligt diskutera det inflytande som den tyske barnboksteoretikern Heinrich Wohlgest övat på hennes framställning från 1916. Kåreland an-

ser att detta förstärkt och preciserat Linders uppskattning av en estetisk fostran av barn och ungdom i förhållande till viss del aktityd 1902. Sannolikt är iakttagelsen till viss del riktig. Jag tror dock att Kåreland övervärderar dess betydelse därför att hon bortsett från en annan minst lika viktig aspekt. I den nya starkt omarbetade versionen av sin grundsyn som Gurli Linder ger i Våra barns fria läsning från 1916 införde hon i första hand helt nya kapitel om t. ex. »Schund»-litteraturen eller ett om »Skolan och den fria läsningen», där inte minst skolbibliotekens betydelse framhålls. Dessa litteratursociologiska och litteraturpedagogiska aspekter får också stor tyngd i det handlingsprogram till vilket Gurli Linder drar upp linjerna i slutet av boken. I och för sig är dess vidgade sociala målsättning inte särdeles progressiv utan programmet speglar i mycket den idealistiska grundsyn som socialliberaler omfattade angående folkbildningsverksamheten medförd under 80-talet. Däremot blir det direkt felaktigt att påstå, som Kåreland gör: »Den sociala aspekten på barnboks läsningen framträder inte lika tydligt 1916 som 1902.» Inte heller efter 1916 släppte Gurli Linder den litteratursociologiska eller pedagogiska aspekten. Den återkommer i en rad artiklar från 10-, 20- och 30-talen även om det här rör sig om tidigare åsikter med endast smärre preciseringar och/eller förskjutningar.

Den avgörande faktorn för Gurli Linders vidgade litteratursociologiska orientering inträffar enligt min uppfattning omkring 1910–1911. Det sker då hon involveras i debatten om Nick Carter och smutslitteraturen, som i första hand fördes i social-demokratiska tidningar. Detta medförde att Gurli Linder våren 1911 på statens bekostnad reste ut till Tyskland för att studera hur man där försökte komma tillrätta med likartade problem fast dessa framträdde i en helt annan omfattning. Det framgår av not 43 på sid. 257 att avhandlingsförfattarinnan förgäves sökt Gurli Linders och Marie Louise Gagners tryckta slutliga reserapport från Tyskland i såväl Riksarkivet som Folkbildningsförbundets arkiv. Av en slump har jag återfunnit ett exemplar därav i Östergrens samling i Umeå universitetsbibliotek. Den utförliga rese-rapporten är dagtecknad i maj 1911 men har publicerats först i maj 1912 tillsammans med en rapport av Ebba Heckscher om »Kolportagerlitteraturen i Sverige». Undertecknandet av rapporten sker med Gurli Linders namn först i trots av den alfabetiska ordningen, varför jag antar att hon är huvudförfattaren till rapporten. Hon sammanfattar sitt huvudintryck sålunda:

»Faran för ungdomens demoralisering och över huvudtaget för en ytterst låg litterär nivå hos vida kretsar av folket, de s. k. bildade i ganska stor utsträckning ej undantagna, har i Tyskland varit

ändå mycket mer aktuell än hos oss, och bekämpandet av smutslitteraturen av mer eller mindre osmaklig art har därför uppkallat krafter i långt större utsträckning och delvis även på andra plan än hos oss.»

Av rapporten framgår det också med all önskvärd tydlighet att det var Ernst Schutze – »förestandare för den storslagna och förträffligt organiserade Deutsche Dichter Gedächtnis-Stiftung» – som varit den betydelsefullaste kontakten och informatören. Gurli Linder medförde också hem till sitt bibliotek fyra av hans arbeten som hon sedan läste med pennan i hand. Att man mött Wohlgast framgår av rapporten men ingenting mer. Där emot påpekas att de bägge kvinnliga journalisterna mött en redaktör för den socialistiska tidningen *Hamburger Echo* och en herr och fru Mac »utgivare av en ungsocialistisk tidning i Köpenhamn». Kontakter med tidningsmän av annan politisk färg nämns däremot inte. Rapporten berör en rad problemområden som lagstiftning mot smutslitteratur, utbildning kring barn- och ungdomsböcker vid lärarseminarier, skolbibliotekens organisation och betydelse, utgivning av billighetsserier av

»god» barn- och ungdomslitteratur etc. Alltså en rad frågor som Gurli Linder återkommer till i olika artiklar och föredrag under de närmaste åren och som samtliga kom att integreras i skriften från 1916. Det anförda får räcka för att belägga mitt påstående att debatten kring Nick Carter och smutslitteraturen och den därmed sammanhängande vidgade internationella orienteringen av debatten kring barn- och ungdomsläsning hade en avgörande betydelse för att bredda och fördjupa Gurli Linders teoribildning inte minst i riktning mot litteratursociologiska aspekter.

Lena Kårelands avhandling öppnar alltså en rad intressanta litteraturpedagogiska och litteratursociologiska aspekter. Den vittnar om hur vitalt forskningsområdet barn- och ungdomsläsning visar sig vara ju längre den systematiska kartläggningen genomförs. Hennes framställning ger inblickar i synen på barn och ungdom, de aktuella bildningsidealerna samt litteratursynen under de första decennierna av det här seklet. Lena Kårelands inbrytning inom det nya forskningsområdet – barnbokskritik – bör kunna locka till efterföljd.

Sverker R. Ek